

Magdalena Domowicz
Częstochowa, Kraków

Tatry i Galicja w XIX wieku

W wyniku I rozbioru z roku 1772, Austrii przypadła część Małopolski, bez Krakowa, niemal cała Ruś Czerwona, z Lwowem, Haliczem i Przemyślem, oraz część Podola i Wołyń. Pod panowaniem Austrii, znalazło się w sumie terytorium o powierzchni 83 tys. km² wraz z 2 mln 650 tys. mieszkańców. W zachodniej części zaboru mieszkała ludność etnicznie polska, w części wschodniej przeważała ludność ruska, wyznania unickiego.

W II rozbiorze Rzeczypospolitej w 1793 roku, Austria nie wzięła udziału, jej posiadłości poszerzyły się po III rozbiorze Polski. Wówczas we władanie Austrii przeszła: pozostała część Małopolski z Krakowem, reszta województwa sandomierskiego i ruskiego (ziemia chełmska), oraz ziemie leżące na lewym brzegu Bugu, prawym brzegu Pilicy i Wisły, było to w sumie terytorium o powierzchni 47 tys. km², z 1,5 mln ludności. Nowe zdobycze nazwano Galicją Zachodnią. W roku 1803, obydwie Galicje – Zachodnią i Wschodnią, połączono w jedną prowincję. Już w roku 1809, doszło do istotnych zmian terytorialnych, wszystkie nabytki z III zaboru, czyli Galicję Zachodnią, wraz z okręgiem zamojskim, przyłączono do Księstwa Warszawskiego. Po Kongresie Wiedeńskim z Krakowa utworzono Wolne miasto, czyli Rzeczypospolitą Krakowską, w skład której weszły jeszcze 3 okoliczne miasteczka – Chrzanów, Trzebinia i Nowa Góra oraz kilkaset wsi.

Konstytucja Rzeczypospolitej Krakowskiej, która została ogłoszona w 1815 roku w Wiedniu, określała podstawy ustrojowe Wolnego Miasta oraz swobody obywatelskie. Językiem urzędowym był polski, najwyższą władzą wykonawczą był Senat, a ciałem ustawodawczym Zgromadzenie Reprezentantów. Własne sądownictwo było niewątpliwym przejawem niezależności Wolnego Miasta. Według konstytucji sądownictwo miało być niezawisłe, a postępowanie sądowe we wszystkich sprawach jawne. Najliczniejszą grupę społeczną stanowili chłopci, odrębną i stosunkowo liczebną grupą byli Żydzi, zamieszkujący 3 miasteczka, a w Krakowie tylko Kazimierz. W latach 30. XIX wieku Wolne Miasto, ze względu na dogodny położenie geograficzne ułatwiający kontakt z każdym z zaborów, było ważnym i silnym ośrodkiem spiskowym. Nieudane powstanie z roku 1846 przyniosło likwidację Rzeczypospolitej Krakowskiej i stało się dogodnym pretekstem do wcielenia Krakowa do monarchii habsburskiej.

Pod względem administracyjnym Galicja była podzielona na cyrkuły, czyli obwody, odpowiadające dawnym polskim województwom, oraz dystrykty (powiaty). Najwyższym urzędnikiem kierującym administracją i życiem politycznym był gubernator, mianowany przez cesarza. Stolicą prowincji został Lwów. W latach

1850–1860 Galicja została podzielona na dwa okręgi administracyjne: lwowski, który podlegał namiestnikowi i krakowski, kierowany przez „rząd krajowy”. Od roku 1850 na czele administracji prowincji stał cesarsko–królewski namiestnik, nadal mianowany przez cesarza, ale cieszący się również zaufaniem miejscowych sił politycznych.

Niepomyślne dla Austrii wojny z lat 1859 i 1866 przyspieszyły załamanie się systemu absolutystycznego, a tym samym wzmogły tendencje odśrodkowe narodowości wchodzących w skład monarchii. W drugiej połowie XIX wieku dla mieszkańców Galicji najważniejsze stało się uzyskanie autonomii.

W 1861 roku wprowadzono dla Galicji Statut Krajowy, który określał uprawnienia sejmu galicyjskiego, oraz ordynację wyborczą. Uprawnienia ustawodawcze sejmu galicyjskiego obejmowały: sprawy kultury krajowej, regulowanie stosunków między gminą a dworem, szkolnictwo i budżet krajowy.

Uprawnienia narodowe i polityczne, jakie Polacy uzyskali w latach 1860–1873, oznaczały nadanie Galicji ograniczonego samorządu krajowego. W praktyce z autonomią Galicji łączyło się oddanie władzy w prowincji w ręce Polaków. Najważniejszymi instytucjami autonomicznymi były: sejm i jego organ wykonawczy – Wydział Krajowy, oraz utworzona w 1867 roku Rada Szkolna Krajowa. Od 1867 r. język polski stał się językiem urzędowym. Dzięki wprowadzeniu języka narodowego do szkół i urzędów w Galicji powstały najkorzystniejsze, w porównaniu z pozostałymi zaborami, warunki rozwoju oświaty, nauki i literatury. W roku 1870 na Uniwersytecie Jagiellońskim zaczęto prowadzić wykłady w języku narodowym, również na Uniwersytecie Lwowskim język polski stał się językiem wykładowym obok niemieckiego, łacińskiego i ukraińskiego. W 1872 roku utworzono Akademię Umiejętności. Wokół wymienionych instytucji kształtowały się ogólnopolskie ośrodki kultury. Taki stan rzeczy przetrwał do I wojny światowej, kiedy to po upadku Austro-Węgier, przestała istnieć Galicja.

Tatry i krainy podtarzańskie

Tatry i Podtarze, to tereny typowego pogranicza, gdzie mamy do czynienia ze wzajemnym przenikaniem się sposobów bycia, obyczajów, gestów, znaków i symboli. Krzyżowały się tu wpływy, zamieszkujących ten teren narodowości, wśród których byli: Słowacy, Niemcy, Węgrzy, Polacy, Żydzi, Cyganie. Stąd też mnogość wyznań, o czym świadczą liczne świątynie rzymskokatolickie, greckokatolickie, ewangelickie, prawosławne, żydowskie.

Do roku 1918 osiemdziesiąt procent obszaru Tatr należało do Węgier, w całości należały do nich także Orawa i Spisz. W latach 1867–1918, okresie istnienia Austro-Węgier, na terenie całego swego państwa Węgrzy prowadzili politykę bezwzględnej madziaryzacji innych narodowości. W roku 1868 pozwolono na używanie języków narodowych w instytucjach samorządowych i sądownictwie, ale prawo to nie było respektowane i kilka lat później ponownie zakazano używania tych języków. Wprowadzono także obowiązek nauki języka

węgierskiego w szkołach ludowych. W roku 1899 ukazało się zarządzenie, które nakazywało madziaryzację nazw miejscowych. Stąd też na pocztówkach z tego okresu, pochodzących z południowej strony Tatr, język słowacki praktycznie nie występuje, wszystkie opisy są po węgiersku, tylko czasami po niemiecku. Proces madziaryzacji nie ominął również ludności polskiej, byli mu poddawani mieszkańcy polskich wsi na Orawie i Spiszu. Jednakże wszelkie starania ówczesnej władzy nie były w stanie zahamować procesów przenikania się wpływów kulturowych zamieszkujących ten teren narodowości. Nie udało się również wypłenić silnego poczucia przynależności narodowej, czy regionalnej, ludności zamieszkującej nie tylko Tatry, ale także Spisz, Orawę, czy Liptów, krain ówczesnie wchodzących w skład węgierskiej jednostki administracyjnej – żupy.

Struktura narodowościowa Podtatrza

Węgrzy na Podtatrzu pojawili się w XI wieku, byli oni głównie właścicielami ziemskimi albo stanowili ludność napływową, wyłączając niewielkie grupy mieszczaństwa. Z inicjatywy Ódona Tery'ego, działacza Węgierskiego Towarzystwa Turystycznego, powstało w latach 1898–1899 schronisko w Dolinie Pięciu Stawów Spiskich, które działa do dnia dzisiejszego.

Pierwsi niemieccy osadnicy zaczęli pojawiać się pod Tatrami od XIII wieku. Zwano ich Sasami, chociaż nie pochodzili wyłącznie z Saksonii. Od XIV do XVII wieku stanowili większość w miasteczkach Spiszu. Ustanowili własny samorząd, wewnętrzny system prawny, krzewili oświatę, mieli swoją gwarę, obyczaje, stroje. A co istotne, wnieśli ogromny wkład w poznanie Tatr. Warto wspomnieć, że pierwszy turystyczny przewodnik po Tatrach został napisany w języku niemieckim około 1800 roku, a jego autorem był Thomas Mauksch.

Lokowanie wsi na tzw. prawie wołoskim to stopniowe pojawianie się Rusinów w Karpatach Zachodnich, przypadające na XV–XVI wiek. Osturnia znajdująca się na Spiszu jest dzisiaj najdalej na zachód wysuniętą wsią o autochtonicznej ludności ruskiej, wyznania greckokatolickiego. Ludność ruską, stanowiło kilka grup, wśród których byli Lemkowie, Bojkowie i Dolinianie.

Na Słowackim Spiszu występuje największy na świecie odsetek Cyganów, w stosunku do ogółu ludności. Ich pojawienie się na tym terenie można datować na początek XIV wieku. W połowie XIX wieku tylko nieliczni wędrowali, większość zamieszkiwała tzw. romane gawra – osady cygańskie, najliczniejsze w dolinie Popradu i Wagu.

Pod Tatrami istniało także kilka znamienitych ośrodków kultury żydowskiej, jak Huncowce, Spiska Stara Wieś, czy Ružomberok.

Podtatrzańskie krainy

SPISZ leży w dorzeczu górnego Popradu, Hornadu i Białki. Przez wiele stuleci, tak jak Orawa i Liptów, stanowił jednostkę administracyjną Królestwa Węgier. Zajmował obszar 3700 km², z czego Polsce przypadł niewielki skrawek o po-

wierzchni około 195 km². Pod względem geograficznym Spisz znajduje się w obrębie następujących regionów: Kotlina Spiszu, Tatry Wysokie i Bielskie, Niżne Tatry, Straceńskie Góry, Góry Lewockie, Pogórze Spiskie i Pieniny.

Do I rozbioru Rzeczypospolitej, 16 miast Spiszu należących do Polski tworzyło starostwo spiskie ze stolicą w Lubowni. Było jednym z najbardziej dochodowych, głównie z powodu ożywionej wymiany handlowej. Spisz stanowił pomost pomiędzy Polską a Węgrami, a ściślej: między północą a południem. Położenie na historycznym szlaku handlowym było jednym ze źródeł zamożności Spiszu.

Kulturę Spiszu współtworzyli Słowacy, Niemcy, Węgrzy, Polacy, Rusini, Żydzi i Cyganie. Charakterystyczne dla spiskich wsi i miasteczek są sylwetki dwóch kościołów – katolickiego i ewangelickiego, które stoją obok siebie. Można spotkać także liczne cerkwie greckokatolickie i prawosławne, głównie we wschodniej części krainy. W odróżnieniu od pozostałych krain podtarzańskich, Spisz obfituje w liczne zabytki, zwłaszcza gotyckie. Znamienity przykład stanowią gotyckie ołtarze Mistrza Pawła z Lewoczy, ogromnym bogactwem odznaczają się również zbiory biblioteki w Kieżmarku.

ORAWA pod względem geograficznym, stanowi zlewisko rzeki o tej samej nazwie. Północną granicę Orawy stanowi główny grzbiet Beskidów Zachodnich, w rejonie Pilska i Babiej Góry. Na zachodzie granicę Orawy tworzy częściowo grzbiet Małej Fatry. Południowa granica biegnie grzbietem Choczańskich Wierchów do Huciańskiej Przełęczy, a z niej główną granią Tatr Zachodnich od Białej Skąły przez Rohacze po Wołowiec. Na wschodzie granica rozciąga się aż po tatrzański Wołowiec.

Orawa do 1918 roku należała do Węgier i pokrywała się zasadniczo z węgierską jednostką administracyjną, zwaną orawskim komitatem. Po I wojnie dokonano podziału Orawy na część polską i słowacką. Do Polski należy niewielki skrawek północno-wschodniej części krainy, w skład której wchodzi następujące wsie: Bukowina, Chyżne, Harkabuz, Jabłonka, Lipnica Mała, Lipnica Wielka, Orawka, Pikielnik, Podsarnie, Podszkle, Podwilk, Zubrzyca Dolna, Zubrzyca Górna. Głównym ośrodkiem Orawy Polskiej jest Jabłonka, natomiast po stronie słowackiej głównym miastem jest Dolny Kubin.

Orawa była terenem przenikania się wpływów polskich ze strony północnej i węgierskich z południa, jak także katolicyzmu i protestantyzmu. Ostatecznie ukształtował się podział na protestancką Orawę Dolną z Dolnym Kubinem jako głównym ośrodkiem i katolicką Orawę Dolną z Trzcianą.

LIPTÓW jest krainą położoną w dorzeczu górnego Wagu, składa się z Liptowskiej Kotliny i rozległych stoków otaczających ją pasm górskich: od północy i północnego wschodu to Tatry; od północy i północnego zachodu Choczańskie Wierchy. Od południowego zachodu Wielka Fatra, a od południa Tatry Niżne. Z Polską Liptów graniczy przez Tatry Wysokie i Zachodnie.

Liptów w całości leży na Słowacji i podobnie jak Spisz i Orawa jest wyraźnie wyodrębnioną krainą geograficzną o bogatej kulturze regionalnej. W przeszłości

pokrywał się z węgierską jednostką administracyjną – liptowskim komitatem i do I wojny światowej Liptów należał do Królestwa Węgier. Liptów był i jest krainą niemal rdzennie słowacką, obce osadnictwo było tutaj nieliczne.

W folklorze Podhala kraina ta nie cieszy się zbyt dobrą sławą, znana była jako okolica grasowania zbójników, kłusowników, miejsce do, którego wyprawa należała do bardzo ryzykownych. Stąd też pochodzi tak charakterystyczny dla polskiej strony Tatr pies znany jako owczarek podhalański, który w gwarze nadal nazywany jest liptakiem.

Główne miasta Liptowa leżą nad Wagiem, to Rużomberk, Mikulasz Liptowski i Gródek Liptowski.

Krainy Podtarza to obszar silnego przenikania się kultur zamieszkujących tu narodowości. Wiele wieków współistnienia tyłu narodowości niewątpliwie przyczyniło się do ogromnego bogactwa, nie tylko materialnego, ale przede wszystkim duchowego tych terenów. Bliskość gór tylko pogłębiła ten stan rzeczy, gdyż Tatry zarówno w przeszłości, jak i obecnie dla wielu stanowią miejsce niezwykle, tajemnicze, czy wręcz mistyczne. Niezmiennie od lat góry te są inspiracją dla malarzy, poetów, fotografów. W ciągu wielu wieków nierzadko burzliwej historii, która odcisnęła piętno na tym terenie, jedno pozostaje niezmiennie, to majestat i niewyobrażalność potęgi Gór.

Bibliografia

- Kroh Antoni, Tatry i Podhale, Wrocław 2002,
- Fras Zbigniew, Galicja, Wrocław 1999,
- Spisz wielokulturowe dziedzictwo, red. Antoni Kroh, Sejny 2000,
- Reinfuss Roman, Łemkowie jako grupa etnograficzna, Wyd. Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, Sanok 1998,
- Paryscy Zofia i Witold H., Wielka Encyklopedia Tatrzańska, Poronin 1995,
- Skowroński Jarosław, Dawno temu w Tatrach, Łódź 2002.